

Београд, 20. август 2022.

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 23. јуна 2022. године, образована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације МИНИЈАТУРЕ МИНХЕНСКОГ ПСАЛТИРА. ИКОНОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ И ЛИТЕРАРНЕ ОСНОВЕ, коју је поднела Кристина Ж. Милорадовић, мастер историје уметности. За чланове комисије изабрани су др Миодраг Марковић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, у својству ментора, др Драган Војводић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Зоран Ракић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Бранка Вранешевић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, и др Драгана Павловић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Београду. Пошто су чланови комисије прочитали дисертацију, подносе Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Докторска дисертација Кристине Ж. Милорадовић изложена је на 483 компјутерски обрађене стране, које поред основног текста укључују напомене и списак одабране литературе са скраћеницама. Уз рукопис дисертације приложен је и DVD ROM са илустрацијама.

Дисертација је посвећена проучавању средњовековног српског псалтира из Баварске државне библиотеке у Минхену (*cod. slav. 4*), који је у литератури познат као

Минхенски српски псалтир или, једноставније, као Минхенски псалтир. Реч је о једном од највреднијих илуминираних рукописа српске средњовековне уметности.

По садржају, Минхенски српски псалтир припада типу псалтира са последовањем, док се, по систему илустровања, убраја у псалтире комбиноване редакције (спој целостраничних минијатура, које су карактеристичне за „аристократске“ псалтире, и минијатура мањег формата, које су најчешћи вид илустрације „монашких“ псалтира). На 229 листова сачувано је 148 минијатура (недостаје само пет минијатура из Богородичиног Акатиста) које сведоче о изузетном богатству и богословској сложености тематског програма псалтира.

У псалтиру се могу издвојити четири групе илустрација. Најбројније су представе старозаветних догађаја, међу којима велики део заузимају сцене из живота цара Давида, писца псалама. Следе их новозаветне композиције у функцији тумачења појединих стихова псалама, затим, илустрована тумачења псалтира надахнута делима црквених отаца и богослова и, на крају, илустрације црквених песама. Однос текста и минијатура није строго утврђен те тако постоје псалми унутар рукописа који нису илустровани, док се неки, попут завршних псалама, истичу врло богатом илустрацијом. Иконографска разноликост, свежина минијатура, одмерен колорит и уједначен стилски израз сведоче о умећу уметника који су илуминирали ову рукописну књигу, као и о друштвеном положају и образовању њеног поручиоца.

Резултати досадашњих научних истраживања донели су прецизан иконографски опис минијатура Минхенског псалтира, али и недовољно разрађена и образложења запажања о времену његовог настанка, поручиоцу, иконографским и програмским специфичностима, као и о везама са српским монументалним сликарством 14. и 15. века. Стога је одавно уочена потреба да се изнова, и у складу с методологијом савремене историје уметности, проуче сва важна питања која намеће српски псалтир из Баварске државне библиотеке као једна од најсложенијих и најслојевитијих иконографских и програмских целина српског минијатурног сликарства. Кандидаткиња Милорадовић је имала довољно знања и смелости да се упусти у подухват који ће попунити наведену празнину у историографији. Захваљујући томе, данас је пред нама обимна дисертација у којој је одобрена тема дисертације проучена са свих битних аспеката, уз разоткривање многобројних чинилаца који су имали улогу у осмишљавању и исказивању програмских и иконографских замисли које су поручиоци и аутори рукописа уложили у своје величанствено дело.

Дисертација се састоји од пет глава, од којих је већина издељена на велики број поглавља и потпоглавља.

У првој глави, под насловом ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА МИНХЕНСКОГ ПСАЛТИРА (стр. 1–16), критички је, и на прегледан начин, сагледан историјат изучавања рукописа, сачињен комбиновањем хронолошког и проблемског приступа. У оквиру хронолошког прегледа, који сеже од почетка 19. века и помена Минхенског псалтира у различитим каталозима немачких библиотека у којима се рукопис чувао, а завршава се најновијим историјско-уметничким изучавањим споменика, спроведеним пре неколико година, посебна пажња посвећена је двома публикацијама које су псалтир из Баварске библиотеке у Минхену највише приближиле домаћој и иностраној научној јавности. Прва књига је дело Јожефа Штриговског, објављено у Бечу 1906. године. У њој се минијатуре Минхенског псалтира проучавају упоредо са минијатурама из београдске копије рукописа, настале у 17. веку (касније уништене, приликом немачког бомбардовања Народне библиотеке Србије 1941. године). Друга публикација је штампану у Визбадену у два тома, под уредништвом Ханса Белтинга, 1978 и 1983. године. Она поред факсимила рукописа садржи опсежне студије угледних историчара средњовековне уметности пореклом из више земаља (Сузи Дифрен, Светозар Радојчић, Рајнер Штихел и Ихор Шевченко). Поред тих кључних публикација, у дисертацији су представљена сва важнија мишљења о Минхенском псалтиру изнета у синтетичким делима о византијском и српском средњовековном минијатурном сликарству, односно у бројним студијама о појединачним иконографским и стилским проблемима посредно или непосредно везаним за драгоцен српски рукопис из Баварске државне библиотеке. Тако је креиран свеобухватан историографски преглед који ће бити веома користан за сва будућа истраживања Минхенског псалтира и које ће засигурно дуго служити као најрелевантније полазиште за иконографско и тематско истраживање минијатура рукописа. Такву улогу поменути преглед имао је и при изради ове дисертације. Он је веома користан и за оцењивање оригиналног научног доприноса дисертације јер даје врло јасну слику о тренутном стању истражености споменика, и у целини и у појединостима, истовремено указујући на најважније проблеме који у историографији нису разрешени. Кандидаткиња с правом истиче недовољну истраженост односа минијатура Минхенског псалтира и њихових литерарних предлогака и инсистира на потреби да се таква ситуација измени. При томе посебно скреће пажњу на то да је због неодвојивости текстуалне и визуелне егзегезе садржане у илустрованим средњовековним рукописима, неопходно детаљно размотрити специфичне догматске

вредности стихова псалама који су послужили као основа за зналачки и брижљиво формиран, аутентични ликовни програм српског псалтира из Баварске државне библиотеке.

Друга глава дисертације ОД БИБЛИОТЕКА ПОСЛЕДЊИХ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ВЛАДАРА ДО БАВАРСKE ДРЖАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ У МИНХЕНУ. ИСТОРИЈА РУКОПИСА (стр. 17-38) доноси податке значајне за расветљавање историје Минхенског псалтира као књиге која је превалила дуги пут од омањих личних библиотека у поседу последњих српских средњовековних владара до минхенске библиотеке у којој се сада налази. Ова историографска глава тезе издељена је на четири поглавља. У првом се говори о околностима и времену настанка псалтира у последњој четвртини 14. века, у другом се расправља о псалтиру као делу библиотеке владарске породице Бранковић, у трећој о фрушкогорској историји рукописа и његовом боравку у манастиру Прибина глава, а у четвртој о потоњој судбини псалтира, у потпуности везаној за Немачку, од 1688/1689. до данас. Посебно су значајна исцрпна истраживања најстарије историје рукописа, праћена освртом на културно-политичку климу епохе која га је изнедрила. Она доприносе успешнијем и поузданијем трагању за поручиоима рукописа и времену његовог настанка, али и уверљивијем постављању програма и иконографије минијатура псалтира у одговарајући контекст.

Трећа, далеко најопширнија глава дисертације, носи наслов ИКОНОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ МИНИЈАТУРА МИНХЕНСКОГ ПСАЛТИРА И ЊИХОВ ОДНОС СА ПИСАНИМ САДРЖАЈЕМ (стр. 39-427). У њој су детаљно размотрена иконографска решења минијатура Минхенског псалтира. Донети су закључци о пореклу и специфичности тематских целина и појединачних сцена, углавном засновани на компаративном методу, анализом минијатура у контексту иконографских токова византијског и старог српског сликарства. С једнаком пажњом испитана су тематска својства програма – одабир, распоред и међусобни однос тема, а посебно значајан сегмент ове главе јесте и истраживање идејних основа програма у оквиру којег се разматра функција минијатуре као богословског и литургијског коментара. Веома обимна глава издељена је због лакше читљивости на девет поглавља. У првом су предмет истраживања почетне минијатуре рукописа, макабристичке природе, посвећене темама пролазности живота и умирања. У другом поглављу проучене су представе старозаветног цара и пророка Давида као богоизабраног владара и богонадахнутог стихотворца. Треће поглавље доноси анализу Давидовог ауторског портрета. Четврто, најобимније поглавље посвећено је анализи илустрација псалама, као суштинског дела

илуминираног украса књиге. У петом поглављу проучене су минијатуре које илуструју библијске оде, у шестом је предмет проучавања илустрација параболе о милосрдном Самарјанину, а у седмом циклус слика посвећен Богородичином Акатисту. У осмом поглављу простудирана је минијатура која се односи на догматик велике вечерње петог гласа из октоиха, а у последњем, деветом, делу треће главе тезе анализирају се илустрације васкрсних непорочних тропара.

Као целина, треће поглавље доноси исцрпни приказ и свеобухватну анализу свих 148 сачуваних минијатура, а пажња је посвећена и неколицини уништених илустрација из циклуса Богородичиног акатиста. Код свих минијатура, односно програмских целина, примењен је јединствен методолошки приступ. Најпре је дат натпис који прати минијатуру, затим следи њен детаљан опис, након чега се указује на библијску, патристичку и средњовековну рецепцију разматраног дела програма и поетских целина књиге које он илуструје. На тај начин убедљиво се спознаје употребна вредност минијатура, односно разјашњава заједничко догматско значење стихова и слика које се међусобно прожимају. Следи иконографска анализа сваке минијатуре или групе тематски повезаних минијатура. У њој су извршена педантна поређења илустрација појединачних псалама са одговарајућим композицијама на страницама већине сачуваних источнохришћанских тзв. маргиналних псалтира насталих у периоду од 9. до 14. века. У иконографска и програмска поређења укључени су и малобројни сачувани каролиншки псалтири као важно ликовно сведочанство о најстаријој рецензији илустровања псалама, везаној за изгубљени предиконокластички предложак осликане књиге псалама. За иконографску анализу појединих композиција коришћене су, такође, одговарајуће слике у византијским рукописима другачије форме и садржине, пре свега у псалтирима аристократског типа, четворојеванђељима, октатевсима и зборницима светоотачких хомилија. Најзад, са свешћу о вези ликовних остварења на страницама Минхенског псалтира с византијским и српским монументалним сликарством друге половине XIV века, као значајан ликовни извор за проучавање иконографије минијатура псалтира употребљене су тематски одговарајуће фреско композиције сачуване на зидовима српских средњовековних храмова с територија некадашњег Душановог царства.

Четврта глава тезе ТЕМАТСКО-ИДЕЈНЕ ОСНОВЕ ЛИКОВНИХ ОСТВАРЕЊА У МИНХЕНСКОМ ПСАЛТИРУ (стр. 428–444) истражује идејне основе програма у оквиру чега се разматра функција минијатуре као богословског и литургијског коментара, трансформација богослужбених псалтира у књигу за индивидуалну молитву

(у оквиру феномена приватне побожности), као и идеје исихазма у уметности XIV века. Глава је издељена на три поглавља. У првом се минијатуре Минхенског псалтира проучавају као ликовни одраз хришћанске интерпретације текста, у другом се откривају трагови литургијске праксе у илуминацијама псалтира, а у трећој су проучене самосталне молитвене слике које одређују српски Минхенски псалтир као зборник црквене поезије. Из наведеног дела тезе проистекао је убедљив закључак да репертоар тема насликаних на листовима Минхенског псалтира не представља само ликовно сведочанство о византијској и српској средњовековној уметности последње четвртине XIV столећа. Он је, наиме, истовремено и солидна основа за разматрање комплексних тематско-идејних начела која леже у основи ликовног програма рукописа. Указивањем на основне постулате на којима почива илуминација српског кодекса показано је да српски рукопис из Баварске државне библиотеке представља особит и јединствен споменик источнохришћанске теолошке мисли, литургије и уметности.

Пета, последња глава тезе, с насловом МИНХЕНСКИ ПСАЛТИР У ТОКОВИМА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ XIV ВЕКА (стр. 445–449), замишљена је као нека врста закључног разматрања у коме се, одређивањем места украса српског псалтира из Баварске државне библиотеке у развојним токовима српске средњовековне уметности XIV века, тај драгоцен рукопис истиче као прворазредни показатељ стилске разноврсности српске средњовековне уметности из времена трајања Царства и деценија које су уследиле после његове пропасти. Показано је да се оригиналност ликовног програма Минхенског псалтира заснива на аутентичном споју традиционалне ликовне рецензије средњовековних псалтира и иконографској разноликости појединачних тема, заснованој на старијој српској и византијској уметности из првог века владавине династије Палеолога.

На самом крају дисертације приложен је списак најважније коришћене литературе (стр. 450–483) који је, поред свог практичног значаја, користан и због тога што додатно показује колико је опсежан и приљежан труд који је кандидаткиња уложила у израду своје дисертације.

На основу свега што је наведено, може се закључити да је Кристина Ж. Милорадовић написала веома значајну, занимљиву и оригиналну докторску дисертацију. Колегиница Милорадовић своја истраживања заснива на савременим методолошким начелима, на изванредно богатој литератури која укључује широку лепезу извора, како писаних тако и иконографских, а што је посебно важно снажно је

учврстила своје закључке изванредним познавањем разматраног споменика. Захваљујући томе први пут су у науци до детаља расветљене иконографске одлике и литерарне основе минијатура Минхенског псалтира и тиме постављене сигурне основе за даље проучавање тог изузетно важног споменика старе српске уметности. Стога с посебним задовољством предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати дисертацију МИНИЈАТУРЕ МИНХЕНСКОГ ПСАЛТИРА. ИКОНОГРАФСKE ОДЛИКЕ И ЛИТЕРАРНЕ ОСНОВЕ и да омогући њену усмену одбрану.

др Миодраг Марковић
редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

др Драган Војводић
редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

др Зоран Ракић
ванредни редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

др Бранка Вранешевић
ванредни редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

др Драгана Павловић
доцент Филозофског факултета Универзитета у Београду